

DOI 10.4467/24497800RAP.22.024.16800

<http://www.ejournals.eu/RAP/>

ISSN 2449–7800 (online), ISSN 2449–7797 (druk), s. 464–483

JULIA PYCHYŃSKA, JAKUB SIATKA¹

Budowanie społeczeństwa obywatelskiego w Europie współcześnie – mit czy konieczność?

1. Wprowadzenie

Idea społeczeństwa obywatelskiego powiązana jest z fenomenem demokracji jako takiej. Sama demokracja jest pojęciem nieprecyzyjnym i w zależności od kontekstu może oznaczać co innego, z pewnością jednak możemy stwierdzić, że stanowi ona jedną z centralnych kategorii myśli politycznej i teorii polityki. Na przestrzeni wieków przeszła ewolucję. Najogólniej mówiąc, demokracja wskazuje na źródło i piastuna władzy, a także na procedury podejmowania decyzji oraz na sposób legitymizacji władzy w kontekście systemu². Jest także zespolona z dziedziną nauk prawnych. Ważne wydaje się zwłaszcza podkreślenie, że w reżimie tym powinien obowiązywać demokratyczny charakter stosunków społecznych powiązanych z zasadą praworządności³. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie możliwości współczesnego budowania społeczeństwa obywatelskiego w Unii Europejskiej w oparciu o dwa indeksy – Indeks Demokracji i Indeks Równości Płci. Dla tak postawionego celu autorzy stawiają następujące hipotezy: 1) społeczeństwo obywatelskie i jego definiowanie różni się – występują problemy z jednoznaczną konceptualizacją tego pojęcia, przez może być ono różnie pojmowane w poszczególnych państwach Unii Europejskiej; 2) w tym kontekście widoczny jest podział na tzw. kraje „starej” i „nowej” Unii Europejskiej.

1 Julia Pychyńska – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; mgr Jakub Siatka – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, doktorant pierwszego roku Szkoły Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ORCID: 0000-0002-1539-276X.

2 *Leksykon politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 2004, s. 65.

3 *Ibidem*, s. 341–342.

2. Pojęcie i istota społeczeństwa obywatelskiego w perspektywie historycznej – kontekst definicyjny

Pojęcie społeczeństwa obywatelskiego znane jest już *de facto* od starożytności, to w antycznej Grecji doszukiwać można się bowiem kolebki tej idei. Jako pierwszy próbował je zdefiniować Arystoteles⁴, dla którego ważna była aktywność publiczna połączona z duchem obywatelskości⁵. Jemu zawdzięczamy także rozpoczęcie republikańskiej tradycji społeczeństwa obywatelskiego. Stagiryta definiuje społeczeństwo obywatelskie jako wspólnotę, która posiada walor etyczności i polityczności. Składa się ona z przestrzegających prawa wolnych obywateli, których cechuje wolność słowa i równość praw⁶. Należy przez to rozumieć, że obywatel starożytnej Grecji zobowiązany był łączyć porządek publiczny i prywatny, a istota tego pojęcia zawierała się w obu wymienionych kategoriach.

Poglądy Arystotelesa znacząco wpłynęły na myślicieli w kolejnych stuleciach i stanowiły swoisty punkt wyjścia dla różnorodnych doktryn politycznych i prawnych⁷. Innymi przedstawicielami tradycji republikańskiej byli m.in. Cynceron, św. Tomasz z Akwinu oraz Marsyliusz z Padwy (jego poglądy są ważne w kontekście dalszych rozważań, ponieważ zwracał szczególną uwagę na zasadę suwerenności ludu⁸).

Pisząc o republikanizmie, nie można zapominać o J. Bodinie. W jego myśli istotna jest zasada państwa prawa, a także zrzeczenia, które angażują masowo obywateli⁹. D. Pietrzyk-Reeves wymienia dwa zasadnicze elementy myśli Bodina, na które warto zwrócić uwagę. Badaczka stwierdza, że myśl filozofa stanowi połączenie tego, co stare i tego, co nowe, a dodatkowo wyznacza istotny moment w rozwoju pojęcia idei społeczeństwa obywatelskiego, które w drugiej ze swoich tradycji – liberalnej – będzie czasami wręcz utożsamiane z życiem stowarzyszeniowym społeczeństwa zasadzającego się na wolnościach i duchu obywatelskim¹⁰.

Podsumowując krótkie wprowadzenie w tradycję republikańską, trzeba podkreślić, że w nurcie tym mamy do czynienia ze zjednaniem społeczeństwa z państwem, a jednostka jest postrzegana jako trwały element wspólnoty politycznej, przez co staje się częścią składową grupy i automatycznie

4 *Spółeczeństwo obywatelskie: wybór tekstów z historii pojęcia*, B. Markiewicz (red.), Warszawa 1993, s. 41–42.

5 *Ibidem*, s. 41.

6 M. Kazimierczuk, *Ewolucja pojęcia idei społeczeństwa obywatelskiego [w:] Społeczeństwo obywatelskie. Historia, teoria, praktyka*, R. Kania, M. Kazimierczuk (red.), Warszawa 2021, s. 15.

7 *Ibidem*, s. 15–16.

8 D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*, Toruń 2012, s. 30.

9 *Ibidem*, s. 39.

10 *Ibidem*, s. 41.

jest zobowiązana do troski o los tej grupy i zbiorową tożsamość. Przestrzeń publiczna jest więc tutaj przestrzenią polityczną, która nie może pozostać obojętna dla obywatela. Wszystko to ma wpłynąć na rozwój cnót obywatelskich, wzmocnić poszanowanie prawa oraz pomóc w stworzeniu umiejętnego i racjonalnego współżycia społecznego¹¹.

Poszukując źródeł koncepcji społeczeństwa obywatelskiego, nie można zapominać o tradycji liberalnej. Za jej prekursorów uważani są T. Hobbes oraz J. Locke – pionierzy teorii indywidualistycznych¹². D. Pietrzyk-Reeves, pisząc o Hobbesie, stwierdza, że: „Jego teoria wpisuje się w indywidualistyczne myślenie o społeczeństwie obywatelskim i państwie, które będzie kontynuował Locke i liberałowie XVIII i XIX wieku”¹³.

Inną, równie ciekawą koncepcję społeczeństwa obywatelskiego wprowadził do myśli liberalnej T. Paine. Odróżniał on rząd od społeczeństwa, twierdząc, że naród w każdym momencie może odwołać zły rząd. Państwo według tego myśliciela jest czymś obcym, nie wyrasta ze społeczeństwa, jest tworem sztucznym, sytuującym się na zewnątrz od niego¹⁴. Warto nadmienić, że według Paine’a jednostki powinny być członkami zrzeszeń, które pozwalają na realizowanie ich celów.

Do myślicieli nurtu tradycji liberalnej możemy zaliczyć też J.S. Milla. Filozof ten wyraźnie akcentował, że żadna postawa prospołeczna nie może być wymuszona przez państwo, jej źródłem powinna być za to autentyczna wola i chęć działania jednostki. Podkreślał także konieczność rozwoju filantropii przez stowarzyszenia i organizacje pomocowe¹⁵.

Ostatnim ważnym propagatorem liberalnej tradycji społeczeństwa obywatelskiego był A. de Tocqueville. Po swoim pobycie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej uznał on, że stowarzyszenia są najlepszym miejscem do prowadzenia negocjacji społecznych oraz gospodarczych. D. Pietrzyk-Reeves twierdzi, że Tocqueville’a można uznać za pioniera społeczeństwa obywatelskiego, który posługuje się modelem trójdzielnym, obejmującym państwo, społeczeństwo polityczne oraz społeczeństwo obywatelskie, ukazując tym samym dychotomię państwa i społeczeństwa¹⁶. Państwo jest dla niego systemem przedstawicielstwa, z instytucjami takimi jak parlament, sądy czy wojsko (cechują się one biurokracją), społeczeństwo polityczne to po prostu angażowanie się w sprawy polityczne i publiczne, natomiast społeczeństwo obywatelskie to sfera ludzkich aktywności, głównie prywatnych, o charakterze stowarzyszeniowym i ekonomicznym, wykraczającym poza partykularne interesy jednostkowe¹⁷.

11 M. Kazimierczuk, *Ewolucja...*, s. 19–20.

12 Więcej na ten temat D. Pietrzyk-Reeves, *Idea...*, s. 57, 61 i n.

13 Ibidem, s. 63.

14 Ibidem, s. 92–95.

15 M. Kazimierczuk, *Ewolucja...*, s. 23–24.

16 D. Pietrzyk-Reeves, *Idea...*, s. 98.

17 Ibidem.

Tradycja liberalna idei społeczeństwa obywatelskiego w inny sposób rozumie więc rolę obywatela i jego miejsce w państwie. Przede wszystkim należy wskazać tu na silną pozycję jednostki i jej szerokie uprawnienia, a także aspekt bezpieczeństwa obywatela. Jednostka sama decyduje, jak mocno chce się związać ze stowarzyszeniami, organizacjami czy rynkiem wymiany dóbr. Przedefiniowana zostaje sfera publiczna i prywatna, następuje także ich rozdzielanie. W tej koncepcji jednostka musi być wolna od ingerencji państwa¹⁸.

Niektórzy badacze wyróżniają także tradycje krytyczną oraz komunitariańską. W tej pierwszej ważną postacią był A. Gramsci. Badacz społeczeństwa obywatelskiego, N. Bobbio, zauważa, że w modelu idealnym społeczeństwo obywatelskie pojawia się dopiero po zniknięciu państwa. Interpretacja Gramsciego jest więc o tyle ciekawa, że pokazuje on konieczność legitymizacji władzy przez społeczeństwo, uważa również, że idea wspólnoty obywatelskiej jest zawsze pewną wizją normatywną, która może oddziaływać na przyszłość¹⁹.

W nurcie myśli komunitariańskiej istotne miejsce zajmuje M. Sandel, który przeciwstawił się porządkowi liberalnemu w momencie jego triumfu w XX w. Filozof ten twierdził, że każdy z nas jest związany ze wspólnotą oraz dostrzegał jej pozytywny wpływ na jednostkę. W idei komunitariańskiej nie ma natomiast możliwości autonomicznego stworzenia podobnej wspólnoty, a współcześnie wiele z nich zamyka się na pewną inność²⁰.

Podsumowując powyższe rozważania, można więc dojść do wniosku, że historycznie nie wypracowano jednej wspólnej definicji społeczeństwa obywatelskiego, a definiowanie takiej wspólnoty było i wciąż jest powiązane z danym momentem dziejowym.

3. Definiowanie społeczeństwa obywatelskiego współcześnie

Zwyczajowo się uważa, że społeczeństwo obywatelskie w dużej mierze odnosi się do działalności pozarządowej (tzw. III sektor)²¹. Jednakże, patrząc na szanse rozwoju tej idei w Europie w XXI w., a przede wszystkim na rozwój sfery politycznej (kluczowy jest tu aspekt identyfikacji i świadomości), można odkryć, że takie definiowanie owego pojęcia jest już *de facto* nieprzydatne.

P. Weryński pisze, iż pojawienie się społeczeństwa obywatelskiego zależy od spełnienia trzech koniecznych warunków: autonomicznych (wobec państwa) organizacji i instytucji, praw obywatelskich (cywilnych, politycznych

18 M. Kazimierczuk, *Ewolucja...*, s. 25; D. Pietrzyk-Reeves, *Idea...*, s. 114–116.

19 N. Bobbio, *Spółeczeństwo obywatelskie [w:] Ani książkę, ani kupiec: obywatel – idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, J. Szacki (red.), Kraków 1997, s. 70–71.

20 A. Szczap, *Koncepcje społeczeństwa obywatelskiego w filozofii społecznej liberalizmu i komunitaryzmu*, praca doktorska, s. 122, https://zbc.uz.zgora.pl/Content/5395/PDF/szczap_doktorat.pdf (dostęp: 29.05.2022).

21 Więcej na ten temat D. Pietrzyk-Reeves, *Filozoficzne źródła idei społeczeństwa obywatelskiego*, <https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/files/pozytek/Polecamy/SPOL.%20OBYW..pdf> (dostęp: 24.04.2022).

i socjalnych) oraz zbiorowej samoświadomości proobywatelskiej²². W kontekście prowadzonej analizy istotne jest także stwierdzenie F. Drausa, że społeczeństwo obywatelskie „mogło się rozwinąć tylko dzięki zaistnieniu określonego porządku prawnego i określonej formy rządów – czyli dzięki państwu”²³. E. Wysocka podkreśla konieczność funkcjonowania sfer społecznej, politycznej i gospodarczej. Jej zdaniem, aby doszło do ukonstytuowania się społeczeństwa obywatelskiego, muszą panować rządy prawa, autonomia gospodarki oparta na własności prywatnej oraz swoboda stowarzyszania się²⁴. J. Blicharz postrzega społeczeństwo obywatelskie w silnym związku z koncepcją nowoczesnego państwa demokratycznego. Według tej autorki wzór relacji między państwem a społeczeństwem obywatelskim polega na tym, że państwo nie może przekroczyć pewnych granic, których istnienie świadczy o funkcjonowaniu takiego społeczeństwa²⁵. A. Siciński twierdzi z kolei, że jest to społeczeństwo poziome, uczestniczące i otwarte. Stanowi więc opozycję społeczeństwa o organizacji pionowej, wycofanej i zamkniętej²⁶. B. Krauz-Mozer podkreśla, że kategoria ta powinna być definiowana zawsze w kontekście do państwa oraz że jest ona dynamiczna²⁷. Wydaje się, że trafnego podsumowania tej idei dokonuje J. Herbst, pisząc, że niebudzącymi wątpliwości i sprzeciwu badaczy pojęciami definiującymi społeczeństwo obywatelskie są: aktywność obywateli, jasna orientacja na wartości (wolność, zaufanie, tolerancja inności), podkreślanie ducha wspólnoty i dobra wspólnego oraz kontrolowanie poczynań aparatu władzy²⁸.

Należy jednak zauważyć, że wokół idei społeczeństwa obywatelskiego pojawiają się pewne problemy definicyjne. Jednym z jego ograniczeń jest rola religii (wiary, duchowości itp.). Na gruncie polskim, zwłaszcza w okresie realizmu socjalistycznego, przedstawiciele Kościoła katolickiego wspomagali rozwój pewnych form społeczeństwa obywatelskiego²⁹, sytuacja ta uległa

22 P. Weryński, *Jak współcześnie konceptualizować pojęcie społeczeństwa obywatelskiego?* [w:] *Inteligent i obywatel*, P. Weryński, K. Rąb, A. Musiał (red.), Kraków 2009, s. 35–36.

23 F. Draus, *Pojęcie społeczeństwa cywilnego* [w:] *Prawa człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, A. Rzepliński (red.), Warszawa 1993, s. 12.

24 E. Wysocka, *Samorządność a społeczeństwo obywatelskie w Polsce* [w:] *Spółczesność obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, B. Goryńska-Bittner, J. Stepień (red.), Poznań 2002, s. 167.

25 J. Blicharz, *Administracja publiczna i społeczeństwo obywatelskie w państwie prawa*, Wrocław 2012, s. 55.

26 A. Siciński, *Spółczesność obywatelskie jako przedmiot badań społecznych w Polsce* [w:] *Socjologia polityki w Polsce: materiały konferencji naukowej*, O. Sochacki (red.), Gdańsk 1991, s. 42–43.

27 B. Krauz-Mozer, *Spółczesność obywatelskie w globalizującym się świecie* [w:] *Samotność idei? Spółczesność obywatelskie we współczesnym świecie*, B. Krauz-Mozer, P. Borowiec (red.), Kraków 2007, s. 259.

28 J. Herbst, *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2005, s. 11.

29 St. Rabbe, *Transformacja i społeczeństwo obywatelskie w Polsce – Kościół jako sojusznik społeczeństwa obywatelskiego*, „Raporty Fundacji Konrada Adenauera” 2008, nr 9, s. 15.

jednak zmianie po przełomie lat 90. Analizując współczesną wspólnotę europejską, należy także stwierdzić, że jej obywatele różni nie tylko wiara, ale i wartości kulturowe oraz katalogi normatywne.

Obecnie problematyczny dla stworzenia społeczeństwa obywatelskiego staje się również aspekt ponadnarodowości i zbytnej mobilności ludzi. B. Krauz-Mozer zwraca uwagę, że procesy globalizacyjne sprawiają, iż idea państwa ulega rozmyciu. Powoduje to korozję koncepcji ducha obywatelskości zarówno w wymiarze cywilnym, politycznym, jak i społecznym³⁰. Na kwestię państwa globalnego zwraca uwagę także M. Hirszowicz, która podkreśla, że globalizacja pociąga za sobą nieznane dotąd konflikty, określa nowe potrzeby czy interesy, które niekoniecznie muszą być powiązane z lokalnym społeczeństwem³¹. Zdaniem autorów rodzi to dwa istotne problemy. Po pierwsze, liczba obywateli, którzy muszą ze sobą współpracować, żeby odnieść pożądaną rezultaty, jest znacznie większa, a po drugie, niektóre grupy osób, mniej lub bardziej wpisujące się w założenia społeczeństwa obywatelskiego, mogą uważać się za „lepszych” obywateli (zwłaszcza w przypadku różnic kulturowych mogą nasilić się problemy z rasizmem). Warto zwrócić uwagę również na to, iż problematyka ta odnosi się także do możliwego nierównomiernego rozwoju, który można będzie zauważyć na wielu płaszczyznach (np. politycznej czy gospodarczej).

Na koniec trzeba wspomnieć, że państwa Unii Europejskiej są zróżnicowane także pod względem ekonomicznym i demograficznym, co może mieć znaczenie dla funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w przyszłości.

4. Globalizacja a społeczeństwo obywatelskie – zarys problemu

W kontekście rozwoju idei społeczeństwa obywatelskiego centralną kategorią odniesienia (zwłaszcza jeśli chodzi o integrację *sensu largo*) są skutki powszechnej globalizacji. Termin ten stosuje się na „określenie zjawiska głębokich zmian, które dokonują się w systemie międzynarodowym, w jego strukturze i funkcjach”³², przy czym mogą to być zmiany zarówno pozytywne, jak i negatywne. Globalizacja jest często postrzegana jako proces dochodzenia do jednej społeczności międzynarodowej. Z całą pewnością opisywane zmiany dotyczą kwestii cywilizacyjnych, kulturowych i politycznych. Według S. Arzeniego globalizacja „oznacza przesunięcie procesu integracji stopień wyżej, ponad i poza zwykłą współzależność”³³.

A. Giddens definiuje to zjawisko jako „zintensyfikowanie stosunków społecznych o zasięgu ogólnosiwiatowym, łączących z sobą odległe miejsca

30 B. Krauz-Mozer, *Społeczeństwo...*, s. 262.

31 M. Hirszowicz, *Stąd, ale dokąd? Społeczeństwo u progu nowej ery*, Warszawa 2007, s. 64.

32 *Globalizacja* [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon...*, s. 65.

33 S. Arzeni, *ibidem*, s. 65.

w taki sposób, że zachodzące w nich wydarzenia lokalne kształtowane są pod wpływem wydarzeń rozgrywających się w odległości wielu kilometrów i *vice versa*³⁴. Z kolei B. Krauz-Mozer podkreśla, że dotyka ona zwłaszcza kwestii uniformizacji w wymiarze społeczno-politycznym oraz integracji gospodarczej w skali globu. Wiąże się to z ideą społeczeństwa obywatelskiego, która w tradycji liberalnej odnosi się do gospodarki. Kluczowe jest założenie, że globalizacja może łączyć się z transformacją stosunków społecznych, przede wszystkim w kontekście państwa narodowego, pewnych instytucji społecznych i stanów świadomości³⁵. Nie można jednak pominąć także aspektu pozytywnego tego zjawiska, czyli możliwości ukształtowania się globalnej świadomości o świecie, przez co relacje społeczne mogą być wspólne w wymiarze globu, a także szersze niż te ograniczające się do plemienia, narodu czy grupy wyznaniowej. Ważne wydaje się tu podkreślenie roli komunikacji w kontekście szybkości obiegu informacji, co sprzyja powstaniu globalnej areny kulturowej, a także wytworzeniu poczucia przynależności do wspólnoty istniejącej poza państwem narodowym. Paradoksalnie może to stać się powodem zanikania politycznej tożsamości i lojalności w kontekście przynależności narodowej³⁶.

E. Wnuk-Lipiński w jednym ze swoich wykładów poruszył problem globalnego obywatela, a więc mieszkańca, który ma prawo do ekspresji politycznej i wyrażania swoich preferencji w stosunku do decyzji o charakterze globalnym. Polski socjolog dostrzega pewien paradoks pomiędzy zakresem działania społeczeństwa obywatelskiego a skutkami globalnych decyzji podejmowanych w tym wypadku nie tylko przez państwa narodowe, ale przez struktury ekonomiczne i inne, które już nie są państwami, ale wpływają na szansę życiowe obywateli w różnych zakątkach świata, posiadają też równą siłę polityczną, jak państwa narodowe. Dotyka więc to problemu władzy i reguł gry innych aniżeli te, które zwykło się wyróżniać w kontekście państwa. Kwestia ta będzie wyglądała inaczej w usankcjonowanej wspólnocie, jednak w kontekście społeczeństwa obywatelskiego, które zwykło się ograniczać do państwa narodowego, pojawiają się pewne paradoksy i problemy³⁷. Należy jednak ostatecznie przyjąć, że wszystkie one odnosić się będą do pewnych wartości, na których zbudowana jest liberalna demokracja.

Koreluje to ze zdaniem E. Haliżaka, który analizując kwestię kultury, zastanawia się, „czy globalizacja jest tłem dla zmian, które zachodzą w obrębie

34 A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2006, s. 47.

35 B. Krauz-Mozer, *Społeczeństwo...*, s. 265.

36 Ibidem, s. 266.

37 *Globalizacja – demokracja – współczesne społeczeństwa. Wykład prof. Edmunda Wnuka-Lipińskiego o globalizacji i demokracji, Collegium Civitas, 28 marca 2010 r.*, <https://wszechnica.org.pl/wyklad/globalizacja-demokracja-wspolczesne-spoleczenstwa/> (dostęp: 24.04.2022).

kultury, czy też kultura sama w sobie podlega procesowi globalizacji?”³⁸. W zależności od odpowiedzi otrzymamy różne wizje tożsamości kulturowej. W tym kontekście warto odnieść się do pojęcia kultury politycznej oraz jej podziałów. Najbardziej znaną typologię kultury politycznej stworzyli G. Almond i S. Verba, wyszczególniając kilka rodzajów kultury politycznej – kulturę zaściankową, podporządkowania oraz uczestnictwa³⁹. We współczesnej Europie mamy do czynienia z każdym z nich, możliwość internalizacji idei społeczeństwa obywatelskiego będzie jednak dotyczyła prawnych procedur działania, które będą skutkowały promowaniem wartości leżących u podstaw powołania Unii Europejskiej. J. Szacki zauważył, że „ktoś zajmujący się problemem wolności, demokracji czy sfery publicznej (...) nie znajduje się bynajmniej w lepszym położeniu niż teoretyk społeczeństwa obywatelskiego”⁴⁰. Cytat ten dobitnie ukazuje, że idea społeczeństwa obywatelskiego w naukach społecznych, mimo że nie da się jednoznacznie zdefiniować, powinna nadal być analizowana pod kątem barier i szans rozwojowych.

Globalizacją na mniejszą skalę jest europeizacja. Zjawisko to przybrało na sile od momentu ustanowienia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali⁴¹. Proces ten przebiega równolegle z globalizacją i ma podobne skutki, dotyczy jednak mniejszej liczby krajów. W przyszłości rozstrzygnięcie, czy projekt Unii Europejskiej jest krokiem do globalizacji czy reakcją na ten proces, może okazać się trudne. Wydaje się, że obecnie nie da się tego jednoznacznie określić⁴².

5. Budowanie idei społeczeństwa obywatelskiego w Unii Europejskiej – propozycja analizy

W tej części artykułu zaprezentowano narzędzia wykorzystywane do mierzenia stanu społeczeństwa obywatelskiego oraz omówiono szanse zbudowania takiej demokratycznej wspólnoty w zjednoczonej Europie. W związku z rozbieżnościami pojęciowymi autorzy przyjmują rozumienie społeczeństwa obywatelskiego zaproponowane przez J. Herbsta, według którego jest to społeczeństwo przede wszystkim aktywne, wpisujące się ustrojowo i funkcjonalnie w zasadę demokratycznego państwa prawa oraz takie, które jest pluralistyczne, demokratyczne i tolerancyjne.

38 M. Jarantowska, *Zjawisko globalizacji jako największy megatrend współczesności*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 1, s. 327–328.

39 P. Danielewicz, *Pojęcie „kultury politycznej” w wybranych współczesnych teoriach politologicznych a perspektywa filozofii polityki*, „Civitas. Studia Z Filozofii Polityki” 2016, nr 1, s. 75–90.

40 J. Szacki, *Wstęp. Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Ani książkę, ani kupiec...*, s. 6–7.

41 *Historia Unii Europejskiej: lata 1945–59*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_pl (dostęp: 21.05.2022).

42 Zob. J. Wąchol, *Globalizacja a problemy gospodarcze i migracji w Unii Europejskiej*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2016, nr 44 (2), s. 373–384.

Jeszcze raz należy podkreślić, że nie ma jednej poprawnej metody miary jakości społeczeństwa obywatelskiego. Niektórzy badacze kładą nacisk na sferę pozarządową, inni na uczestnictwo w wyborach, kolejni mogą zaś akcentować konieczność zapewnienia wolności gospodarczej i samorozwoju w stowarzyszeniach. Zwolennicy tradycji krytycznej mogą poszukiwać mechanizmu sprawczego obalania władzy. W związku z tym autorzy niniejszego opracowania postanowili w swoich analizach wykorzystać dwa indeksy, które uważają za kluczowe. Pierwszy z nich to Indeks Demokracji (ang. *Democracy Index*) opracowany przez Economist Intelligence Unit dla tygodnika „The Economist”, drugi to Indeks Równości Płci (ang. *Gender Equality Index*), którego opracowaniem zajął się Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn.

5.1. Indeks Demokracji – zarys metod, wyniki i wnioski

Indeks Demokracji stworzony przez Economist Intelligence Unit został po raz pierwszy opracowany w 2006 r. i od tej pory jego wyniki publikowane są co roku⁴³. Opiera się on na ocenie sześćdziesięciu wskaźników, pogrupowanych w pięć kategorii: proces wyborczy i pluralizm, swobody obywatelskie, funkcjonowanie rządu, partycypacja polityczna i kultura polityczna. Podane kategorie stwarzają indeks ogólny, który jest średnią ich wartości. Indeksy kategorii oparte są na sumie ocen wskaźników w danej kategorii, przeliczonych na skalę od zera do dziesięciu⁴⁴. Wartości indeksu wykorzystywane są do uszeregowania krajów w jednym z czterech typów reżimów⁴⁵. Są to kolejno: pełna demokracja, demokracje wadliwe, reżimy hybrydowe oraz reżimy autorytarne. Aby uzyskać miano pełnej demokracji⁴⁶, dane państwo musi uzyskać co najmniej osiem punktów. W tej kategorii zwraca się uwagę na respektowanie podstawowych wolności politycznych i swobód obywatelskich, obecność wysoko rozwiniętej kultury politycznej (co sprzyja rozwojowi demokracji jako takiej), niezależne sądownictwo oraz skuteczny system równowagi oraz kontroli. W pełnej demokracji media

43 *Democracy Index 2020: In Sickness and in Health?*, raport opracowany przez The Economist Intelligence Unit, <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/democracy-index-2020.pdf> (dostęp: 21.05.2022).

44 *Democracy Index 2021: The China Challenge*, raport opracowany przez The Economist Intelligence Unit, https://www.stockwatch.com.cy/sites/default/files/news-downloads/feb11_2022_eiu-democracy-index-2021.pdf?fbclid=IwAR3iz6B5lvrSOR1DI-wr1fGlu6josQZBBfWtrQRQozxofUViThr8kbfBQVP0, s. 67 (dostęp: 21.05.2022).

45 Należy zauważyć, że wyniki w danej kategorii są korygowane, jeśli kraje nie uzyskają wyniku równego 1 w następujących obszarach krytycznych dla demokracji: wolność i uczciwość wyborów krajowych, bezpieczeństwo wyborców, wpływ obcych mocarstw na rząd, zdolność służby cywilnej do realizacji polityki. Jeśli wyniki za pierwsze trzy pytania wynoszą 0 (lub 0,5), odejmuje się jeden punkt (0,5 pkt) od indeksu w danej kategorii (albo proces wyborczy i pluralizm, albo funkcjonowanie rządu). Jeśli wynik za cztery pytania wynosi 0, odejmuje się jeden punkt od indeksu w kategorii funkcjonowanie rządu.

46 *Democracy Index 2021: The China Challenge...*, s. 68.

są zróżnicowane i niezależne, a obywatele zadowoleni z prac rządu, którego działania legitymizują. Problemy w funkcjonowaniu takiego państwa zdarzają się sporadycznie.

Kolejnym reżimem uwzględnionym w indeksie jest demokracja wadliwa (wynik od sześciu do ośmiu punktów)⁴⁷. Zachowano tam podstawowe swobody, a regularnie przeprowadzane wybory są uczciwe i wolne. Pojawiają się pewne problemy, np. naruszanie praw mediów, jednak nie występują one na dużą skalę. Mogą wystąpić kłopoty ze sprawnym rządzeniem i uczestnictwem obywateli w życiu politycznym. Słabiej rozwinięta bywa w takich państwach kultura polityczna.

Reżimy hybrydowe⁴⁸, jako trzeci typ systemu, skaluje się w wyniku wyższym niż cztery i niższym lub równym sześć punktów. Mamy tu do czynienia ze znacznymi kłopotami w funkcjonowaniu demokracji, co objawia się zwłaszcza nieprawidłowościami przy wyborach. Rządy prawa są wyraźnie osłabione, odnaleźć można trudności w funkcjonowaniu rządu i kulturze politycznej. Często ograniczana jest wolność i uczciwość obywatelska. Powszechnie występują naciski rządu na partie polityczne, opozycję czy kandydatów, a uczestnictwo w życiu politycznym jest niewystarczające. Korupcja jest powszechnie występującym zjawiskiem, dochodzi do prześladowań dziennikarzy i problemów z wolnością prasy, spotyka się także wywieranie presji na niezależne media. Ogólnie rzecz ujmując, społeczeństwo obywatelskie w reżimie hybrydowym jest słabe, a sądownictwo uzależnione zostało od sprawujących władzę.

Najbardziej skrajnym przypadkiem uwzględnionym w analizowanym indeksie jest reżim autorytarny (punktacja niższa lub równa cztery). W państwach tego typu pluralizm polityczny jest mocno ograniczony, a nawet często całkowicie nieobecny. Bywa, że istnieją pewne formalne instytucje demokratyczne, jednak nie mają one zazwyczaj władzy i wartości merytorycznej. Wybory cechują się brakiem uczciwości i wolności. Sądownictwo nie jest niezależne. Wszelkie swobody obywatelskie są naruszane, a wręcz lekceważone. Media w znacznym stopniu podlegają kontroli rządu, są własnością państwa. Występuje cenzura, krytyków władzy dotykają represje. Tak więc obywatelskość jest tu uplasowana na najniższym poziomie, a demokracja wręcz nieobecna.

47 Ibidem.

48 Ibidem.

Tabela 1. Umiejscowienie państw UE w danym typie reżimu

Państwo	Wynik ogólny	Miejsce w rankingu światowym	Proces wyborczy i pluralizm	Funkcjonowanie rządu	Partycypacja polityczna	Kultura polityczna	Swobody obywatelskie	Typ systemu
Finlandia	9,27	3	10,00	9,29	8,89	8,75	9,41	Pełna demokracja
Szwecja	9,26	4	9,58	9,29	8,33	10,00	9,12	Pełna demokracja
Dania	9,09	6	10,00	8,93	8,33	9,38	8,82	Pełna demokracja
Irlandia	9,00	7	10,00	7,86	8,33	9,38	9,41	Pełna demokracja
Holandia	8,88	11	9,58	8,93	8,33	8,75	8,82	Pełna demokracja
Luksemburg	8,68	14	10,00	8,57	6,67	8,75	9,41	Pełna demokracja
Niemcy	8,67	15	9,58	8,21	8,33	8,13	9,12	Pełna demokracja
Austria	8,07	20	9,58	6,79	8,89	6,88	8,24	Pełna demokracja
Francja	7,99	22	9,58	7,50	7,78	6,88	8,24	Demokracja wadliwa
Hiszpania	7,94	24	9,58	7,14	7,22	7,50	8,24	Demokracja wadliwa
Estonia	7,84	27	9,58	7,86	6,67	6,88	8,24	Demokracja wadliwa
Portugalia	7,82	28	9,58	7,14	6,67	6,88	8,82	Demokracja wadliwa
Czechy	7,74	29	9,58	6,43	6,67	7,50	8,53	Demokracja wadliwa
Włochy	7,68	31	9,58	6,43	7,22	7,50	7,65	Demokracja wadliwa
Malta	7,57	33	9,17	6,79	5,56	8,13	8,24	Demokracja wadliwa

Grecja	7,56	34	9,58	6,07	6,11	7,50	8,53	Demokracja wadliwa
Słowenia	7,54	35	9,58	6,43	7,22	6,25	8,24	Demokracja wadliwa
Belgia	7,51	36	9,58	7,86	5,00	6,88	8,24	Demokracja wadliwa
Cypr	7,43	37	9,17	5,36	7,22	6,88	8,53	Demokracja wadliwa
Łotwa	7,31	38	9,58	6,07	6,11	6,25	8,53	Demokracja wadliwa
Litwa	7,18	40	9,58	6,07	6,11	5,63	8,53	Demokracja wadliwa
Słowacja	7,03	45	9,58	6,43	5,56	5,63	7,94	Demokracja wadliwa
Polska	6,80	51	9,17	6,07	6,67	5,63	6,47	Demokracja wadliwa
Bułgaria	6,64	53	9,17	5,36	7,22	4,38	7,06	Demokracja wadliwa
Chorwacja	6,50	56	9,17	6,07	6,11	4,38	6,76	Demokracja wadliwa
Węgry	6,50	56	8,33	6,43	5,00	6,25	6,47	Demokracja wadliwa
Rumunia	6,43	61	9,17	6,07	6,11	3,75	7,06	Demokracja wadliwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Democracy Index 2021: The China Challenge...*, s. 44 i 62.

Tabela 2. Stosunek państw „starej” do „nowej” UE – poziom demokratyzacji

Wskaźniki	Wynik ogólny dla krajów UE (średnia)	Średnia dla krajów UE przed 2004 r.	Średnia dla krajów UE po 2004 r. (włącznie)	Różnica pomiędzy średnimi
Proces wyborczy i pluralizm	9,50	9,70	9,29	0,41

Funkcjonowanie rządu	7,09	7,86	6,26	1,60
Partycypacja polityczna	6,98	7,58	6,33	1,25
Kultura polityczna	7,06	8,08	5,96	2,12
Swobody obywatelskie	8,25	8,72	7,74	0,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Democracy Index 2021: The China Challenge...*, s. 44 i 62.

Omawiając wnioski wypływające z analizy tabel, należy zauważyć kilka istotnych kwestii. Po pierwsze, jeżeliby przyjąć założenie, że podstawowym wyznacznikiem szans rozwoju społeczeństwa obywatelskiego jest partycypacja polityczna, to pomiędzy państwami członkowskimi występuje pewien rozdzźwięk. Najlepiej wypada Finlandia i Austria – 8,89 pkt, a najgorszy wynik (5,00 pkt) otrzymują Węgry i Belgia.

W przypadku drugiej ważnej kategorii, a mianowicie kultury politycznej, rozdzźwięk punktowy jest największy i wynosi aż 2,12 pkt. Jest to niepokojąco duża różnica pomiędzy średnimi dla krajów członkowskich UE sprzed i po rozszerzeniu z 2004 r., przyjmując założenie, że po prawie dwudziestu latach od największego rozszerzenia UE wzorce krajów zachodnich – zwłaszcza dotyczące kształtowania demokratycznej kultury politycznej – powinny być typowe także dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Duża różnica jest widoczna pomiędzy Rumunią a Szwecją (6,25 pkt). Niewiele lepiej prezentują się Bułgaria czy Chorwacja – zajmujące drugie i trzecie miejsce od końca. W przypadku krajów tzw. starej Unii wynik ten nie spada poniżej 6,88 pkt, a spośród krajów Europy Środkowej i Wschodniej wyżej w tej kategorii uplasowały się jedynie Czechy. Warto podkreślić, że wynik 6,88, uzyskany przez Austrię i Francję, także jest niepokojący.

W przypadku kategorii funkcjonowanie rządu rozdzźwięk pomiędzy średnią dla krajów „starej” i „nowej” Unii wynosi aż 1,60 pkt. Najlepszy z wyników osiągają Szwecja i Finlandia – 9,39 pkt, pewnym zaskoczeniem może być jednak niski wynik Austrii – 6,79 pkt. Kraje, które wstąpiły do UE w 2004 r. lokują się w połowie skali (Bułgaria i Cypr – 5,36pkt), niewiele lepiej wyglądają w tym zestawieniu Polska, Rumunia, Chorwacja, Litwa i Łotwa z wynikiem 6,07 pkt. Pokazuje to istotny problem, jakim jest niska jakość zachowań i kultury politycznej elit w tych krajach.

Żaden kraj nie osiągnął w obu tych kategoriach pułapu 10,00 pkt, co powinno wzbudzić refleksję nie tylko naukowców, ale i elit polityczno-gospodarczych Unii Europejskiej.

Optymistyczne natomiast jest to, że żadne z państw nie ma większych problemów z kategorią pluralizm i proces wyborczy. Nie ma także tak dużych rozbieżności w swobodach obywatelskich – choć wyniki 6,47 pkt dla Polski

i Węgier potwierdzają hipotezę, że kraje przyjęte do wspólnoty po 2004 r. mogą mieć największy problem z dostosowaniem się do standardów i zasad panujących w Unii Europejskiej. Należy też zauważyć, że w obu tych krajach – mówiąc językiem S.P. Huntingtona – w 1989 r. doszło do transformacji w typie „przemieszczenia”⁴⁹.

Z drugiej strony warto jednak zauważyć, że wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej zaliczyć można do dwóch pierwszych systemów/reżimów (tj. demokracji pełnej oraz demokracji wadliwej). Tak więc, patrząc globalnie, jako demokracje, zarówno pełne, jak i wadliwe, wykazują wysoki poziom praworządności i wolności na tle innych krajów świata. W tym miejscu jeszcze raz trzeba zwrócić uwagę na podział na państwa, które przystąpiły do Unii Europejskiej przed 2004 r., oraz te, które dołączyły później. Jak wiadomo, największe rozszerzenie miało miejsce właśnie 1 maja 2004 r., kiedy to do grona państw członkowskich Unii Europejskiej przystąpiło aż dziesięć krajów: Czechy, Estonia, Węgry, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Słowenia, Malta oraz Cypr. Średnia wyniku ogólnego Indeksu Demokracji Economist Intelligence Unit dla członków Unii Europejskiej na 2021 r. wynosi 7,77 pkt. Po uwzględnieniu największego rozszerzenia UE, a także krajów, które przystąpiły do Unii Europejskiej po tym wydarzeniu, tj. Bułgarii, Rumunii Chorwacji, średnia wyniku ogólnego dla trzynastu państw wynosi 7,11 pkt, natomiast dla państw należących do Unii Europejskiej przed 2004 r. – około 8,39 pkt. Warto więc zwrócić uwagę na pewną zależność – w krajach, które mają dłuższą tradycję przynależności do UE, można doszukać się silniejszych zwyczajów demokratycznych i lepszego rozumienia idei społeczeństwa obywatelskiego. Z kolei „nowe” kraje członkowskie Unii częściej charakteryzuje typ demokracji wadliwej, co może wskazywać na wciąż niewystarczające ich zakotwiczenie normatywne w systemie europejskim. Smutną wręcz diagnozą jest fakt, że tylko osiem na dwadzieścia siedem państw zakwalifikowano jako państwa pełnej demokracji.

5.2. Indeks Równości Płci – zarys metod, wyniki i wnioski

Kolejnym indeksem uwzględnionym w naszych rozważaniach, jest Gender Equality Index. Jest to indeks służący do pomiaru nierówności między płciami, który został wprowadzony przez Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn z siedzibą w Wilnie, utworzony w 2010 r.⁵⁰ Przy pomocy tego miernika opisuje się złożoną koncepcję równości płci w oparciu o ramy polityki Unii Europejskiej⁵¹. Co kluczowe, indeks pomaga w monitorowaniu

49 S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995, s. 156–168.

50 Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (EIGE), https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eige_pl (dostęp: 21.05.2022).

51 Gender Equality Index, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about> (dostęp: 21.05.2022).

postępów w zakresie równości płci, dzięki czemu widoczne stają się obszary wymagające poprawy. Indeks równouprawnienia płci bazuje na sześciu decydujących wskaźnikach, jakimi są: praca, pieniądze, wiedza, czas dla siebie, władza i zdrowie⁵². Jeśli chodzi o pierwszą z badanych dziedzin, tj. pracę⁵³, istotne jest skupienie się na kwestii, w jakim stopniu kobiety i mężczyźni mogą korzystać z równego dostępu do zatrudnienia i godnych warunków pracy. W tym obszarze badana jest także długość życia zawodowego. Druga ze wspomnianych dziedzin dotyczy pieniędzy⁵⁴. Wskaźnik ten pozwala ustalić nierówności w dostępie do zasobów finansowych. W jego ramach wyszczególniono dwa pomniejsze wskaźniki. Pierwsza poddziedzina zasobów finansowych obejmuje miesięczne zarobki i dochody, druga natomiast zagrożenie ubóstwem kobiet i mężczyzn oraz podział wśród nich dochodów. W przypadku dziedziny wiedzy⁵⁵ mierzone są nierówności między płciami w sferze udziału w nauce podczas całego życia, samorozwój, osiągnięcia edukacyjne, kształcenie i segregacja płci. Dziedzina czasu⁵⁶ mierzy natomiast nierówności w podziale czasu przeznaczanego na działania społeczne, opiekę i prace domowe. Bada się także zaangażowanie kobiet i mężczyzn w działalność społeczną. Mowa tu przede wszystkim o zajęciach rekreacyjnych i kulturowych, a także o działalności charytatywnej czy wolontariacie. Kolejną płaszczyzną badaną w omawianym indeksie jest dziedzina zdrowia⁵⁷, w której zwraca się uwagę na równość płci w trzech aspektach związanych ze zdrowiem. Odnosi się ją do stanu zdrowia, zachowań zdrowotnych i dostępu do usług zdrowotnych. Ostatnią sferą, jaką wyznacza Gender Equality Index, jest domena władzy⁵⁸. Miernik ten ma na celu wyliczenie równości płci na stanowiskach decyzyjnych. Dotyczy to głównie sfery politycznej, gospodarczej i społecznej. W poddziedzinie władzy politycznej bada się reprezentację kobiet i mężczyzn w rządzie, parlamentach krajowych, zgromadzeniach regionalnych bądź lokalnych. Poddziedzina równowagi płci w podejmowaniu decyzji gospodarczych jest sprawdzana głównie proporcją kobiet i mężczyzn w zarządach największych krajowych spółek, a także w krajowych bankach centralnych.

52 *Gender Equality Index 2021 edition*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021> (dostęp 21.05.2022).

53 *Gender Equality Index 2021 edition: work*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/work> (dostęp: 21.05.2022).

54 *Gender Equality Index 2021 edition: money*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/money> (dostęp: 21.05.2022).

55 *Gender Equality Index 2021 edition*: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/knowledge> (dostęp: 21.05.2022).

56 *Gender Equality Index 2021 edition: time*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/time> (dostęp: 21.05.2022).

57 *Gender Equality Index 2021 edition: health*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/health> (dostęp: 21.05.2022).

58 *Gender Equality Index 2021 edition: power*, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/power> (dostęp: 21.05.2022).

Tabela 3. Indeks Równości Płci – wyniki dla poszczególnych krajów UE

Państwo	Wynik
Szwecja	83,9
Dania	77,8
Holandia	75,9
Francja	75,5
Finlandia	75,3
Hiszpania	73,7
Irlandia	73,1
Belgia	72,7
Luksemburg	72,4
Niemcy	68,6
Austria	68,0
Słowenia	67,6
Malta	65,0
Włochy	63,8
Portugalia	62,2
Łotwa	62,1
Estonia	61,6
Bułgaria	59,9
Chorwacja	59,2
Litwa	58,4
Cypr	57,0
Czechy	56,7
Polska	56,6
Słowacja	56,0
Rumunia	54,5
Węgry	53,4
Grecja	52,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze strony internetowej <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021> (dostęp: 20.05.2022).

Tabela 4. Stosunek państw „starej” do „nowej” UE – poziom równości płci

Wynik ogólny dla krajów UE (średnia)	Średnia dla krajów UE przed 2004 r.	Średnia dla krajów UE po 2004 r. (włącznie)	Różnica pomiędzy średnimi
65,3	71,1	59,1	12,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze strony internetowej <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021> (dostęp: 20.05.2022).

W powyższych zestawieniach znów da się zaobserwować podział na tzw. starą i nową Unię. Najlepiej wypada Szwecja – 83,9 pkt i Dania – 77,8 pkt, najgorzej zaś Grecja – 52,5 pkt. Warto zauważyć, że jest to jedyny wynik niejako oderwany od wyników krajów sprzed rozszerzenia w 2004 r. Kraje dołączone po tej dacie oscylują wokoło wyniku 56,0 pkt. Najgorzej z nich wypadają Węgry osiągające drugi wynik od końca (53,4 pkt), natomiast najlepiej Łotwa – 62,1 pkt. Widoczna jest więc tutaj jeszcze jedna prawidłowość – punktacje krajów „starej” Unii znacznie różnią się między sobą (tylko jeden z nich – Grecja osiąga poniżej 62,2 pkt, co stanowi wynik Portugalii). W związku z tym nie da się jednoznacznie zinterpretować analizowanych wyników, jak zrobiliśmy to w przypadku Indeksu Demokracji. Ponieważ jednak równość jest traktowana jako jedno z podstawowych praw człowieka i w XXI w. ciężko wyobrazić sobie, by w społeczeństwie obywatelskim nie zapewniono równości płci, autorzy opracowania zaprezentowali także wyniki, w których wyraźnie widać podział na „starą” i „nową” Unię.

6. Zakończenie

Autorzy niniejszej analizy pragną podkreślić, że stanowi ona jedynie próbę oceny funkcjonowania idei społeczeństwa obywatelskiego w Unii Europejskiej. Trzeba pamiętać, że już samo zdefiniowanie tego pojęcia rodzi wiele problemów. Niektórzy badacze jako podstawowe wyznaczniki społeczeństwa obywatelskiego wskazywali kulturę polityczną i partycypację oraz równość, inni doszukiwali się obywatelskości w funkcjonowaniu tzw. III sektora i dobroczynności, kolejni zaś twierdzili, że obywatelskość ujawnia się w stowarzyszeniach celowych – gospodarczych i innych grupach nacisku. Dlatego też pierwsza z postawionych na wstępie hipotez została zweryfikowana pozytywnie – w zależności od definiowania i uwarunkowań społeczno-kulturowych idea społeczeństwa obywatelskiego może być różnie postrzegana i realizowana w różnych krajach. Omówione powyżej wyniki dwóch indeksów jasno pokazują, że nadal (także w kontekście sytuacji pandemicznej) wartości demokratyczne dużo lepiej rozumieją kraje „starej” UE. W obu indeksach podział ten jest widoczny, pojawia się on także w każdej kategorii/grupie w Indeksie Demokracji.

Na koniec warto zastanowić się, czy współcześnie budowanie społeczeństwa obywatelskiego w UE jest mitem czy koniecznością. Z pewnością wiele przemawia za traktowaniem tego zadania w kategoriach nieosiągalnego marzenia – różnice kulturowe, brak jednoznacznego zdefiniowania pojęcia społeczeństwa obywatelskiego i porozumienia wewnątrz Unii oraz problemy z internalizacją jej wartości przez niektóre kraje członkowskie nie napawają optymizmem. Można zauważyć wzrost nastrojów ksenofobicznych (np. rośnie niechęć do wyznawców islamu, która w Polsce i tak od lat stanowiła

problem)⁵⁹. Należy też mieć na uwadze, że zarówno społeczeństwo obywatelskie, jak i globalizacja odnoszą się do zjawisk o charakterze dynamicznym. Paradoksalnie to siła wizerunkowa samej idei demokracji świadczy o tym, że państwa, którym daleko do ideału demokracji, zwykły się jednak tym mianem posługiwać. Dodatkowo, co wynika z danych z Indeksu Demokracji, obecnie zauważamy na świecie stale wzrastający kryzys państw demokratycznych, o czym świadczy niezwykle niski odsetek krajów osiągających status państwa w pełni demokratycznego – podobnie dzieje się w UE, gdzie jedynie osiem na dwadzieścia siedem państw zajmuje pozycję pełnych demokracji, a przecież zwykło się uważać, że to USA i kraje UE są najbardziej związane z demokracją i społeczeństwem obywatelskim. Negatywne wzorce z państw Europy Środkowej i Wschodniej mogą przenikać do krajów tzw. starej Unii. Trzeba wskazać, że coraz częściej suwerenność decyzji poszczególnych państw jest ograniczana na rzecz instytucji ponadnarodowych, wspólnych i dobrowolnych, co daje przeciwnikom integracji mocny argument, że Unia Europejska dąży do stworzenia jednego państwa europejskiego. Głównym problemem jest w tej sytuacji duży rozdźwięk w kulturze politycznej, a więc także w zachowaniu i nastawieniu do partycypacji.

Z drugiej strony, zwłaszcza w kontekście rosnącej potęgi państw BRICS (do której należą Brazylia, Rosja, Indie, Chiny oraz od 2011 r. Republika Południowej Afryki) oraz bliskiego sąsiedztwa z Rosją, warto się zastanowić, czy silniejsza integracja i pełna europeizacja, zwłaszcza w kontekście postaw, zachowań prodemokratycznych i pacyfistycznych, nie powinna być obowiązkiem obywateli UE. Ma to duże znaczenie dla przetrwania zarówno wspólnoty, jak i całej planety. Trzeba przy tym przypomnieć motto Unii „Zjednoczona w różnorodności”, które w obliczu trzeciej dekady XXI w. oraz coraz większego kryzysu surowcowego i humanitarnego powinno być wyznacznikiem wspólnego działania. Tylko zjednoczone społeczeństwo europejskie ma szansę na ocalenie planety od zagłady, jego powstanie prędzej czy później stanie się więc koniecznością.

Bibliografia

- Blicharz J., *Administracja publiczna i społeczeństwo obywatelskie w państwie prawa*, Wrocław 2012.
- Bobbio N., *Spółeczeństwo obywatelskie [w:] Ani książkę, ani kupiec: obywatel – idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, J. Szacki (red.), Kraków 1997.
- Danielewicz P., *Pojęcie „kultury politycznej” w wybranych współczesnych teoriach politologicznych a perspektywa filozofii polityki*, „Civitas. Studia z Filozofii Polityki” 2016, nr 1.

⁵⁹ Zob. E. Górka, *Europejska islamofobia a muzułmanie w Polsce*, „Poliarchia” 2013, nr 1 (1), s. 188–215.

- Democracy Index 2020. In Sickness and in Health?*, raport opracowany przez The Economist Intelligence Unit, <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/democracy-index-2020.pdf> (dostęp: 21.05.2022).
- Democracy Index 2021: The China Challenge*, raport opracowany przez The Economist Intelligence Unit, https://www.stockwatch.com.cy/sites/default/files/news-downloads/feb11_2022_eiu-democracy-index-2021.pdf?fbclid=IwAR3iz6B5lvr-SOR1Dlwr1fGlu6josQZBBfWtrQRQozxofUViThr8kbfBQVP0, s. 67 (dostęp: 21.05.2022).
- Draus F., *Pojęcie społeczeństwa cywilnego* [w:] *Prawa człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, A. Rzepliński (red.), Warszawa 1993.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2006.
- Globalizacja – demokracja – współczesne społeczeństwa. Wykład prof. Edmunda Wnuka-Lipińskiego o globalizacji i demokracji, Collegium Civitas, 28 marca 2010 r.*, <https://wszechnica.org.pl/wyklad/globalizacja-demokracja-wspolczesne-spoeczenstwa/> (dostęp: 24.04.2022).
- Górska E., *Europejska islamofobia a muzułmanie w Polsce*, „Poliarchia” 2013, nr 1 (1).
- Herbst J., *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2005.
- Historia Unii Europejskiej: lata 1945–59*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_pl (dostęp: 21.05.2022).
- Hirszowicz M., *Stąd, ale dokąd? Społeczeństwo u progu nowej ery*, Warszawa 2007.
- Huntington S.P., *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.
- Jarantowska M., *Zjawisko globalizacji jako największy megatrend współczesności*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 1.
- Kazimierczuk M., *Ewolucja pojęcia idei społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Społeczeństwo obywatelskie. Historia, teoria, praktyka*, R. Kania, M. Kazimierczuk (red.), Warszawa 2021.
- Krauz-Mozer B., *Społeczeństwo obywatelskie w globalizującym się świecie* [w:] *Samotność idei? Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie*, B. Krauz-Mozer, P. Borowiec (red.), Kraków 2007.
- Leksykon politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 2004.
- Pietrzyk-Reeves D., *Filozoficzne źródła idei społeczeństwa obywatelskiego*, <https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/files/pozytek/Polecamy/SPOL.%20OBYW..pdf> (dostęp: 24.04.2022).
- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*, Toruń 2012.
- Rabbe St., *Transformacja i społeczeństwo obywatelskie w Polsce – Kościół jako sojusznik społeczeństwa obywatelskiego*, „Raporty Fundacji Konrada Adenauera” 2008, nr 9.
- Siciński A., *Społeczeństwo obywatelskie jako przedmiot badań społecznych w Polsce* [w:] *Socjologia polityki w Polsce: materiały konferencji naukowej*, O. Sochacki (red.), Gdańsk 1991.
- Społeczeństwo obywatelskie: wybór tekstów z historii pojęcia*, B. Markiewicz (red.), Warszawa 1993.
- Szacki J., *Wstęp. Powrót jej społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Ani książkę, ani kupiec: obywatel – idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, J. Szacki (red.), Kraków 1997.

- Szczap A., *Koncepcje społeczeństwa obywatelskiego w filozofii społecznej liberalizmu i komunitaryzmu*, praca doktorska, s. 122, https://zbc.uz.zgora.pl/Content/5395/PDF/szczap_doktorat.pdf (dostęp: 29.05.2022).
- Wąchol J., *Globalizacja a problemy gospodarcze i migracji w Unii Europejskiej*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2016, nr 44 (2).
- Weryński P., *Jak współcześnie konceptualizować pojęcie społeczeństwa obywatelskiego?* [w:] *Inteligent i obywatel*, P. Weryński, K. Rąb, A. Musiał (red.), Kraków 2009.
- Wysocka E., *Samorządność a społeczeństwo obywatelskie w Polsce* [w:] *Spółeczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, B. Goryńska-Bittner, J. Stępień (red.), Poznań 2002.

Budowanie społeczeństwa obywatelskiego w Europie współcześnie – mit czy konieczność?

Streszczenie

Celem opracowania jest ukazanie szans rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Unii Europejskiej. Do oszacowania możliwości realizacji tej idei zastosowano wyniki badań prowadzonych w ramach Indeksu Demokracji oraz Indeksu Równości Płci. Autorzy zastanawiają się, czym jest społeczeństwo obywatelskie i jak należy je postrzegać, prezentując rozmaite tradycje definicyjne i dokonując przeglądu definicji tego terminu. W drugiej części artykułu analizie poddano wyniki, jakie poszczególne państwa europejskie osiągnęły w obu branżach pod uwagę indeksach. Pozwala ona na wysunięcie wniosków dotyczących integracji europejskiej w kontekście wartości, które powinny być kultywowane w celu wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: demokracja, Indeks Demokracji, Indeks Równości Płci, społeczeństwo obywatelskie, Unia Europejska

Civil society building in Europe today – myth or necessity?

Abstract

The aim of the study is to show the opportunities for the development of civil society in the European Union. The results of the Democracy Index and the Gender Equality Index have been used to assess the possibility of realising this idea.

The authors consider what civil society is and how it should be perceived, presenting various definitional traditions and reviewing the definition of the term. The second part of the article analyses the scores that individual European countries have achieved in the two indices under consideration. It allows conclusions to be drawn about European integration in the context of the values that should be cultivated in order to strengthen civil society.

Keywords: civil society, democracy, Democracy Index, European Union, Gender Equality Index